

Sotalasten historiaa arkistojen uumenista

Ilona Kemppainen

Salminen, Heikki 2007: Lappu kaulassa yli Pohjanlahden. Suomalaisten sotalasten historia. Turku: Siirtolaisuusinstituutti. 415 s.

Heikki Salmisen teos kuvaa toisen maailmansodan aikaisia Suomesta muihin Pohjoismaihin suuntautuneita lastensiiroja. Salminen hahmottaa myös ilmiön aiempaa historiaa muualla Euroopassa sekä sotalasten toimintaa nykypäivään saakka omissa järjestöissään.

Teoksen alaotsikko on vaativa: olettaahan se tavallaan, että Salmisen teos sisältää suomalaisten sotalasten historian kokonaisuudessaan tai ainakin olennaisilta osiltaan. Tällainen otsikointi on tavallinen silloin, kun ilmiö on tutkimuksessa suhteellisen uusi tai kun kyseessä on aihepiiriä kattavasti kokoava teos.

Hallinnon vai hallinnoitujen historiaa?

Salminen on tehnyt huolellista, jopa pikkutarkkaa työtä käydessään läpi lastensiiroista syntyneen arkistomateriaalin. Lisäksi hän on koostanut lastensiirojen tapahtumahistorian talvisodan alusta sodanjälkeisiin vuosikymmeniin myös muita kuin arkistolähteitä apunaan käyttäen. Tällainen tutkimustapa on tietenkin hyvä, historiantutkimuksessa jopa perinteinen. Selvittämällä, miten asiat todella tapahtuivat saadaan tietää, miten ne todellakin tapahtuivat. Mutta tuleeko tutkimuksen jäädä tähän asetelmaan? Pitäisikö sen kertoa jotain muutaakin, vaikkapa koota yhteen aikakauden ajatusmaailmaa ja jopa analysoida sitä?

Sotalasten omat kokemukset tulevat esille ennen kaikkea muutamissa muistitietositaitteissa, joita Salminen käyttää kuvituksen tapaan kertomaan tekstin kulloinkin sisältämistä asioista. Muistitiedosta ei kuitenkaan synny itsenäistä aineistokokonaisuutta. Tämän voi perustella siten, että erilaisia muistelmia on julkaistu muutenkin paljon. Sen sijaan yhtenäisen, toiminnan organisaation tasoinen kuvaus on tähän saakka puuttunut. Historiatieteen nykyinen käsitys itsestään ja tutkimuskohteistaan ei kuitenkaan anna mahdollisuutta kutsua *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden* -teosta suomalaisten sotalasten koko historiaksi.

Koska teoksen painotus on niin voimakkaasti arkistomateriaalissa, syntyy vaikutelma, että lastensiiroissa oli olennaista juuri sen organisatorinen puoli henkilövalintoineen ja budjetiteineen. Salminen ei toki millään tavoin väheksy sodan aiheuttamaa hätää saati sotalasten tunteita. Tutkimustapa vain ei jätä kovin paljon tilaa ihmisten kokemukselle tai asioiden analysoimiselle.

Aihetta vain osittain tunteva lukija on uupua tällaisen tutkimusotteen edessä. Vaikka tarkoituksena on ollut nimenomaan kertoa kattavasti aihepiiristä, kokonaiskuva hämärtyy jatkuvien organisaatiomuutosten ja erityiskysymysten edessä. Salminen on myös taulukoinut huolellisesti tietoja sotalapsista: heidän lukumäärästään, iästään, sijoituspaikkakunnistaan ja muista keskeisistä kysymyksistä. Parhaimmillaan nämä selventävätkin tekstiä, ja niiden tar-

kastelu helpottaa laajan aihepiirin hahmottamista.

Sota-ajan lastensiirot omakohtaisesti kokeneet lukevat teosta luultavimmin siten, että he vertaavat omaa historiaansa sen antamiin tietoihin. He löytävät ehkä vahvistuksen joillekin vaikutelmilleen ja selityksen aiemmin epämääräisiltä tuntuneille muistoilleen. Tässä mielessä tapahtumien ja käytäntöjen tarkka kirjaaminen on tärkeää ja antaa lukijalle paljon. Toisaalta Salminen altistaa itsensä kritiikille, jota muistitiedon ja historian tutkimuksen suhde usein herättää: todellisuus on vielä arkistotietojakin vaihtelevampaa. Ristiriitaa kokemuksen ja tutkimuksen välillä ei voida välttää, vaikka se aiheuttaakin joskus mielipahaa asian kokeneille ihmisille.

Mahdollinen mielipahan herättäminen ja lukijoiden kritiikki ovat asioita, joilla Salminen perustelee tutkimustapaansa. Onkin aivan totta, että sota-ajan ratkaisuja lastensiiroissa tai missään muussakaan asiassa ei ole syytä nykyajan näkökulmasta yksisilmäisesti tuomita, jos ei puolustaakaan. Samoin yksittäisten ihmisten suuretkaan kärsimykset tilanteissa, joita ei aikanaan voitu ennalta aavistaa, eivät voi olla syy koko toiminnan arvon kieltämiselle.

Mitä viranomaislähteet eivät kerro

Teoksen kronologiaan perustuva esitystapa tuo esille sen, miten käsitykset lastensiirojen oikeutuksesta muuttuivat sotavuosien myötä, joskin hitaasti. Ongelmana näiden tietojen löytämisessä on se, että teksti sisältää pääasiassa pitkiä kappaleita ja hyvin vähän väliotsikoita: eri aihepiirin, alueellisten kysymysten tai edes ajanjaksojen hahmottaminen on lukijalle vaikeaa.

Salmisen kirjoitustavassa on ongelmallista myös se, että lähdeaineiston todellisuuskuva otetaan valmiina ja oikeana. Tutkimusotteeseen ei kuulu astuminen lähteiden välittämän viestin ulkopuolelle, joten sitä noudattava päätyy useimmiten toistamaan sota-ajan hallintoviranomaisten asenteita. Tämä on hyvin tavallinen ongelma lähimenneisyyden tutkimuksessa: kun aikakausi ei ole tarpeeksi kaukainen, siihen ei synny kriittistä etäisyyttä itseltään, vaan se pitäisi osata ottaa. En usko, että sotalapsikysymyksiin liittyneiden aatteiden ja ajatusten kokoaminen ja analysoiminen olisi ollut tulkittavissa niiden kritiikiksi. Tällaisenaan ”Lappu kaulassa yli Pohjanlahden” antaa jopa vaikutelman, että sota-ajan toimijoiden näkemykset aiheesta ovat myös Salmisen eli nykypäivän ihmisen oikeutettuja näkemyksiä.

Sotalasten vanhempien toiminnasta ja kokemuksesta annettu kuva on hyvä esimerkki tällaisista näkemyksistä: se on täysin viranomaislähteiden varassa. Tässä kuvassa vanhemmat, milloin heidät edes mainitaan, ovat tietämättömiä, omavaltaisia ja laskelmoivia ihmisiä, joihin tulee suhtautua jatkuvalla epäluulolla. Ainoa yhteistoiminta, jota heiltä odotettiin oli lasten lähettäminen matkaan puhtaina, terveinä ja asianmukaisesti varustettuina sekä lasten ottaminen vastaan juuri silloin, kun viranomaiset kykenivät asian hoitamaan.

Lasten vanhempien, kuten tietysti siirrettyjen lastenkin mahdollisuudet arvioida lastensiirojen mielekkyyttä, toteutusta ja omaa asemaansa siinä olivat ilmeisen vähäiset. Tämä johtui aikanaan hyvin pitkälle siitä, että lapset pyrittiin Suomessa valikoimaan sosiaalisiin perustein, eli kodittomat, orvot ja puutteenalaisissa oloissa elävät olivat ensinnä niitä, joita lähetettiin sotalapsiksi. Toiminta keskittyi kaupunkeihin niiden vaikeamman elintarviketilanteen ja pommitusten vuoksi. Tarkkaavainen lukija huomaa, että kyse oli hyvin usein kaupunkien työväenluokasta, joka talvisodan ihmeestä huolimatta saatettiin kokea edelleen epäluotettavaksi. Tätä luokkaa ja sen lapsia sitten paimensivat väistämättä keski- tai yläluokkaiset järjestöihmiset.

Ongelma jatkui ruotsalaisten kasvatusvanhempien kohdalla. Lapset sijoitettiin usein maaseudulle, hyvinvoiviin keskiluokkaisiin perheisiin. Ruotsalaisten elintaso oli myös rauhan oloissa korkeampi kuin suomalaisten, mutta sotalapsia hoitaakseen ottaneet perheet olivat väistämättä vielä keskimääräistä vauraampia. Kun lasten palauttamisen aika tuli, ruotsalaisperheiden oli vaikea käsittää, miksi lapsi pitäisi palauttaa köyhyyteen – näin kokivat asian joskus lapset itsekkin.

Aikakaudelle tyypillisesti lapset nähtiin ennen kaikkea kansakunnan edustajina, materiaalina tulevaisuutta varten. Kaikissa länsimaissa oli huolestuttu toiseen maailmansotaan mennessä väestön vähyydestä tai jopa vähenemisestä. Lapsia haluttiin saada lisää ja varjella heitä, jotta työvoimaa ja tulevia vanhempia olisi riittävästi. Näin ollen lasten lähettäminen Ruotsiin ja Tanskaan oli sekä mahdollisuus että riski. Salminen mainitsee erityisesti Ruotsin kohdalla, että siellä olisi toivottu suomalaislapsista oman vähenevän kansakunnan täydentäjiä. Osittainhan näin kävikin, koska tuhansia sotalapsia jäi palaamatta, mutta vielä enemmän 1960- ja -70-luvuilla, jolloin nuoret aikuiset muuttivat Ruotsiin työn perässä.

Lapset kiireen keskellä

Lapsipsykologia ja lastenpsykiatria ovat kehittyneet toisen maailmansodan ajoista paljon. Jopa suomalaisen lastenlääketieteen Väinämöistä Arvo Ylppöä on rohjettu arvostella. Hänen mielestään sotalapsitoiminta ei voinut aiheuttaa lapsille sen kummempaa haittaa. Hän viittasi tässä yhteydessä lukemattomiin laitoksissa tapaamiinsa lapsiin. Tämä kertookin menneiden vuosikymmenten julkisesta kasvatusfilosofiasta kaiken oleellisen: se mikä toimi laitoksissa oli kaikille parahiksi myös yksityiskodeissa, oli kyse sitten hygieniasta, kurista tai ruokailutottumuksista. Laitoslapset olivat myös tottuneet vaihtuviin hoitajiin ja siirtämiseen paikasta toiseen – miksipä näihin eivät tottuisi kaikki lapset?

Sotalapsitoiminnan psykologisia vaikutuksia kritisoi jo pian sotien jälkeen sotalapsitoiminnan pitkän linjan vaikuttaja Elsa Bruun. Hän pohti, oliko sittenkään oikein siirrellä lapsia kuin paketteja maasta toiseen ja millaisia lapsuusmuistoja se mahtoi näille lapsille tuottaa. Toiminnan kestäessä tällaisille ajatuksille ei hänen mukaansa kuitenkaan ollut aikaa: ”Emme koskaan kunnolla ehtineet istahtaa ajattelemaan lapsia juuri lapsina.”

Salminen arvioi teoksellaan olevan käyttöä myös nykyajan lapsipakolaisia kohdattaessa. Tästä en olisi niinkään varma, koska sotalapsitoiminnan perusta ja toteutustapa olivat niin poikkeukselliset. Sen sijaan lasten tarkasteleminen ennen kaikkea materiaallisen hyvinvoinnin näkökulmasta, aikuisten luomien kriisien keskellä ja varsinkin aina suuressa kiireessä antaa ajattelemisen aihetta kaikille lasten kanssa toimiville, niin vanhemmille kuin alan ammattilaisille. Tästä syystä ”Lappu kaulassa yli Pohjanlahden” kannattaa kahlata läpi, mutta ajatuksella, omat ja oman aikakauden arvot muistaen. Näissä asioissa emme ikävä kyllä voi ottaa mallia esi-isien suurteoista, ellemme sitten toiminnan tehokkuuden suhteen.

VTT Ilona Kemppainen työskentelee tutkijana Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksella.